

SOM1022 Helftheuvel

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Naam: Helftheuvel

Plaats: Deuteren

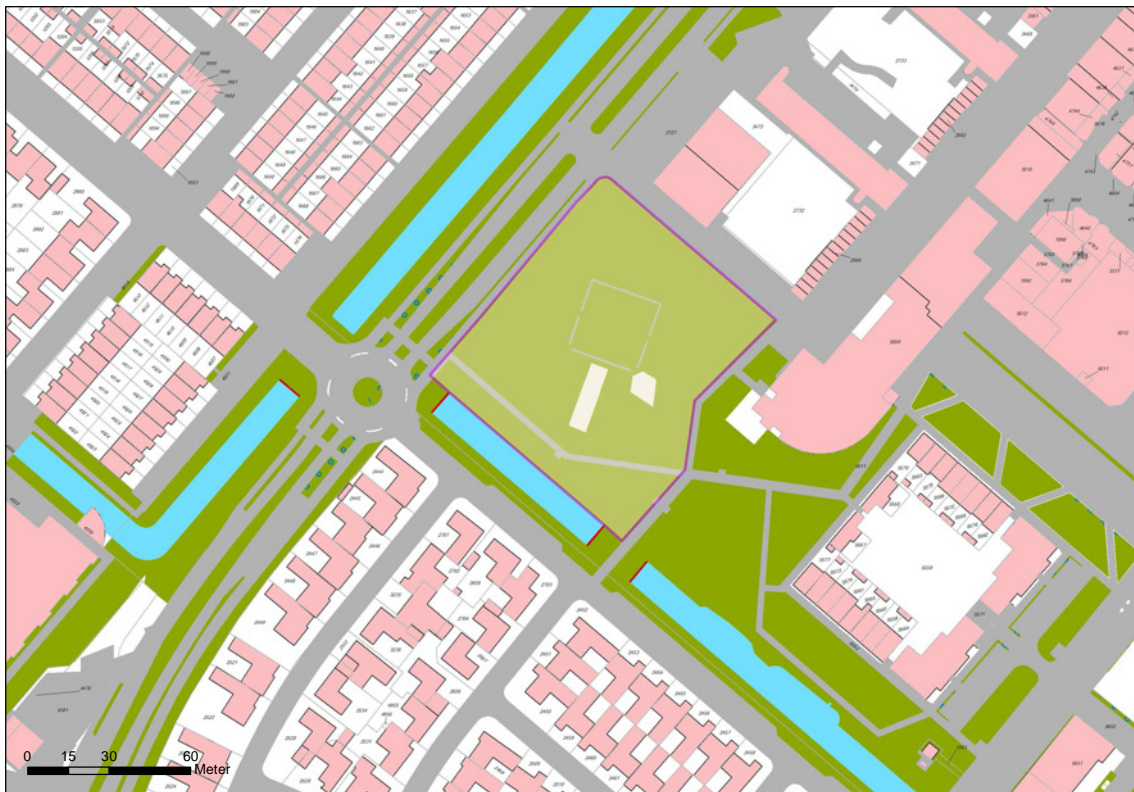
Complextype: Terp met kapel / Schans

Datering: Late Middeleeuwen – Nieuwe tijd/ Militair: 1629

Beschrijving: Restant van de linie van 1629. Schans mogelijk aangelegd op een al bestaande terp met kapel.

Kaarten

Locatie

Bron: topografische gegevens in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

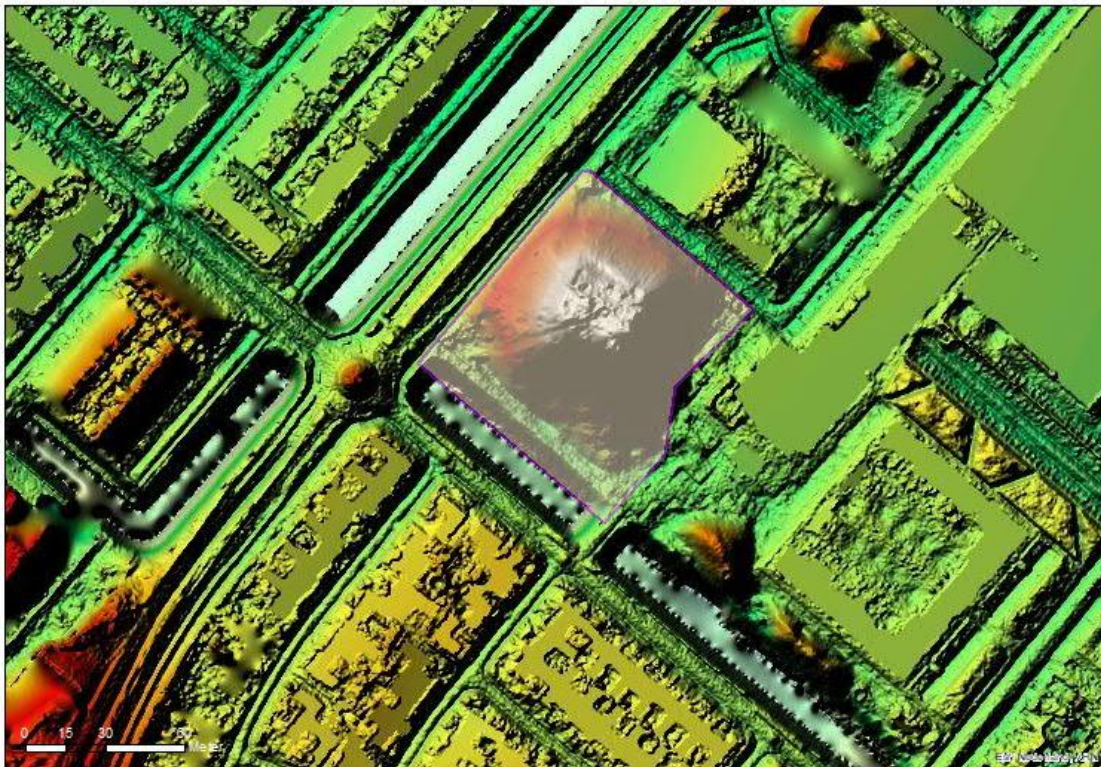

Luchtfoto

Bron: luchtfoto 2020 in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

AHN

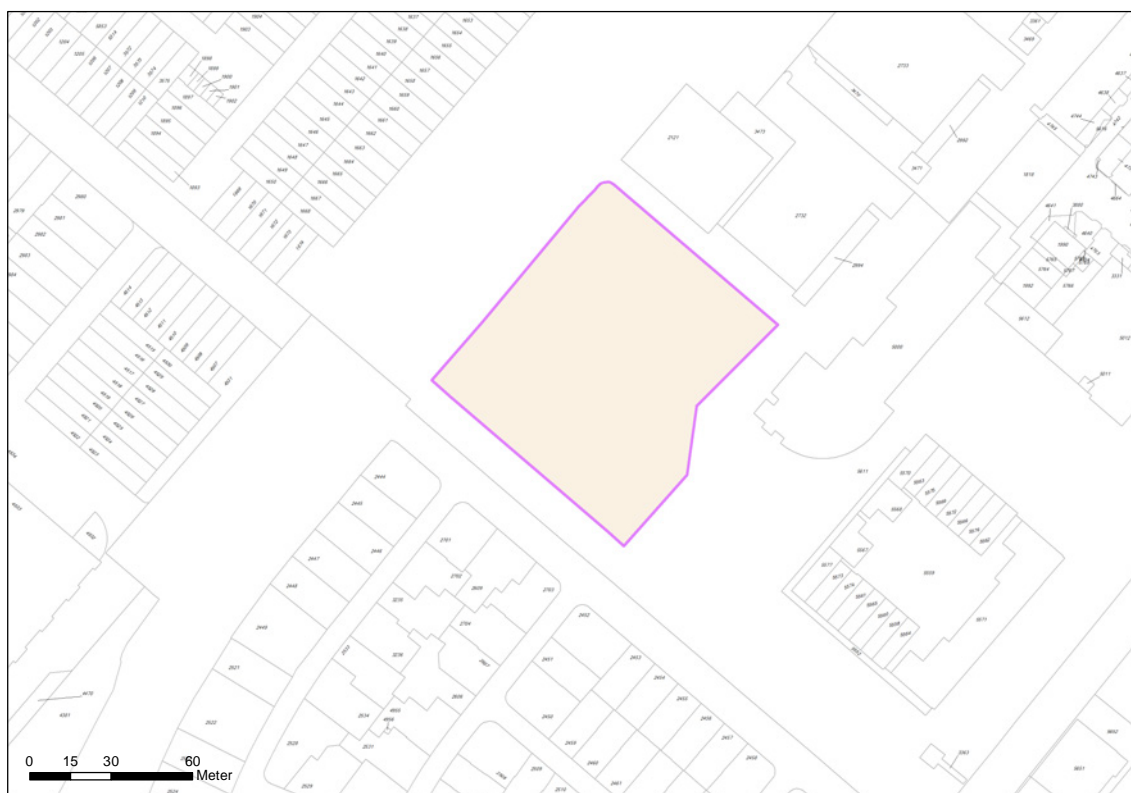

AHN 3, maaiveld – hillshade

Bron:

Kadastrale gegevens

Perceelsaanduiding kadaster	Geheel of deel van perceel	Eigenaar
HTG00 K05611	Deel	Gemeente

Bron: kadastrale gegevens in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

INVENTARISATIE

Landschappelijke en/of historische gegevens

Gedurende de 80-jarige oorlog was 's-Hertogenbosch een belangrijke vesting en een belangrijke Spaansgezinde stad. De Staatsen wilden de stad graag in nemen en in 1629 was daarvoor de gelegenheid aangezien Spanje op dat moment zwak was. 's-Hertogenbosch was strategisch gelegen en moeilijk in te nemen aangezien het werd omringd door laaggelegen en moerassige gebieden waar de Dommel en de Aa doorheen stroomden. Het land rond de stad stond voor een groot deel van het jaar onder water. Hierdoor was de stad het hele jaar slechts bereikbaar over twee wegen: vanuit Vught en vanuit Hintham. Vanuit Den Dungen, Orthen en Vlijmen was de stad vanwege het water alleen in de zomer bereikbaar. De vesting gold als onneembaar en kreeg daarom de bijnaam Moerasdraak. Tien eerdere belegeringen had de stad al weerstaan, waarvan vijf onder leiding van Maurits van Oranje.

Rond 30 april 1629 verschenen de eerste Staatse troepen rond de stad. De rest van het Staatse leger kwam op 1 mei aan op de Vughterbeide. Bij fort Crèvecoeur, ten noorden van de stad meerden de schepen met de artillerie en andere materialen aan. Frederik Hendrik wist dat 's-Hertogenbosch alleen overwonnen kon worden door het te omsingelen en af te sluiten en het gebied direct rond de stad droog te leggen. Hij wees vier plaatsen aan waar belegeringskwartieren moesten komen. Ze werden gebruikt als verblijf voor de soldaten. Tevens werd van daaruit de circumvallatielinie verdedigd die de stad moest afsluiten. Na voltooiing van de omsingeling van de stad en het opwerpen van de kwartieren, kon er vanaf 3 mei begonnen worden aan het graven van de circumvallatielinie en de contravallatielinie. De circumvallatielinie was de buitenste linie en moest de belegeraars beschermen tegen een mogelijk Spaans ontzettingsleger. Aan deze linie werd in het begin de meeste aandacht geschonken. De linies bestonden uit dijken met ervoor een dubbele gracht of een onderwater gelopen gebied, of hadden een dubbele borstwering. Voor het aanleggen van de linie werden waar mogelijk bestaande hoogtes en dijken met elkaar verbonden. De circumvallatielinie was ongeveer 45km lang en werd op strategische punten versterkt door schansen, hoornwerken, redoutes en kwartieren. De aanleg van deze linies werd in enkele weken voltooid, door inzet van de soldaten en opgeroepen landbouwers uit Zuid-Holland en Gelderland. Op 18 mei was de stad, ondanks het overstromde land rond de stad, volledig ingesloten. De snelheid waarmee het gigantische graafwerk werd uitgevoerd, getuigt van een perfecte voorbereiding en een knappe organisatie. Crèvecoeur gelegen aan de Maas en aan de monding van de Dieze was heel belangrijk voor de bevoorrading van het leger. Gedurende het beleg zouden hier ruim 200 schepen met goederen aanmeren. Bij het aanleggen van de linie werden ook de rivieren afgedamd die zorgende voor aanvoer van water om de omgeving van de stad te inunderen. Daarnaast werden op één van de laagste punten binnen de linie, aan de Dieze ten zuiden van Engelen, een batterij rosmolens aangelegd die het water weg moesten pompen.

De tweede fase van het beleg was de aanval op de stad. Vanuit de vijf kwartieren werden loopgraven gegraven richting de stad en haar forten. Het idee van Frederik Hendrik was dat hierdoor het garnizoen van 's-Hertogenbosch zich zou moeten verdedigen aan vijf kanten. Het garnizoen zou hierdoor de krachten moeten verdelen en uitgeput raken. Na het voltooiën van de verdedigingslinies kon ook de Staatse artillerie het vuur openen op de stad. Uiteindelijk was het doel het naderen van de Bossche verdedigingswerken en een bres te slaan met het ontploffen van mijnen. Naarmate de tijd vorderde werd het duidelijk dat een

inname van 's-Hertogenbosch onvermijdelijk werd. Begin augustus kwamen de loopgraven vanuit drie punten dicht bij de stadsgracht. De belangrijkste aanval bleef voor Frederik Hendrik die aan het Vughtereind. Op 11 september werd met een mijn een groot stuk van het bastion weggeslagen. Staatse soldaten bezetten het bastion kortstondig maar trokken zich weer terug vanwege hevige beschietingen. Hierop besloot het stadsbestuur van Den Bosch tot onderhandelingen over te gaan. Op 14 september werd de capitulatie getekend.

Het beleg van 's-Hertogenbosch was een belangrijke gebeurtenis in de Bossche en in de nationale geschiedenis. Bovendien was het een knappe krijgskundige en waterbouwkundige operatie die internationaal veel opzien baarde en nog lang in de krijgskundige handboeken als voorbeeld werd gebruikt.

De circumvallatielinie werd waarschijnlijk kort na het beleg weer geslecht om te voorkomen dat deze later tegen de Staatse bezetters gebruikt zou gaan worden. Van de linie zijn in het huidige landschap op enkele plaatsen nog resten bewaard gebleven. Vooral die plaatsen waar bestaande dijken in de linie werden opgenomen zijn nog in het huidige landschap zichtbaar. Van meeste delen van de linie, evenals de vele forten, schansen, hoornwerken en kwartieren is niets meer in het huidige landschap te zien. Bovendien zijn delen van de linie in de loop van de tijd overbouwd of vergraven door de aanleg van wegen.

De Helftheuvel is gelegen net ten noordwesten van de zandkop van Deuteren. Op deze enigszins geïsoleerde hoogte lag tijdens het beleg van 1629 een schans wat er waarschijnlijk op wijst dat het toen al een hoge kop moet zijn geweest die verdedigd moest worden. De Helftheuvel maakt deel uit van de buitenste linie (circumvallatielinie) en is nog één van de zichtbare schansen.

Archeologische en bodemkundige gegevens

In of nabij Deuteren moet ook een kapel hebben gestaan; deze wordt genoemd in 1491, ca. 1610 en 1629. De exacte plaats daarvan is echter niet geheel duidelijk. Bij het afgraven van een deel van de Helftheuvel in de 19de eeuw werden fondamente van een zwaer gebouw ontdekt, benevens allerlei aarde- en ijzerwerk, en in een hoek van de weide aan den voet van den heuvel werd in 1859 een menselijk geraamte met de overblijfsels van een vergulde koperen ciborie gevonden (beschrijving van C.R. Hermans in 1865). Gezien de vondst van een skelet, een ciborie (= hostikelk) en zware muren kan geconcludeerd worden dat op de Helftheuvel een kapel heeft gestaan.

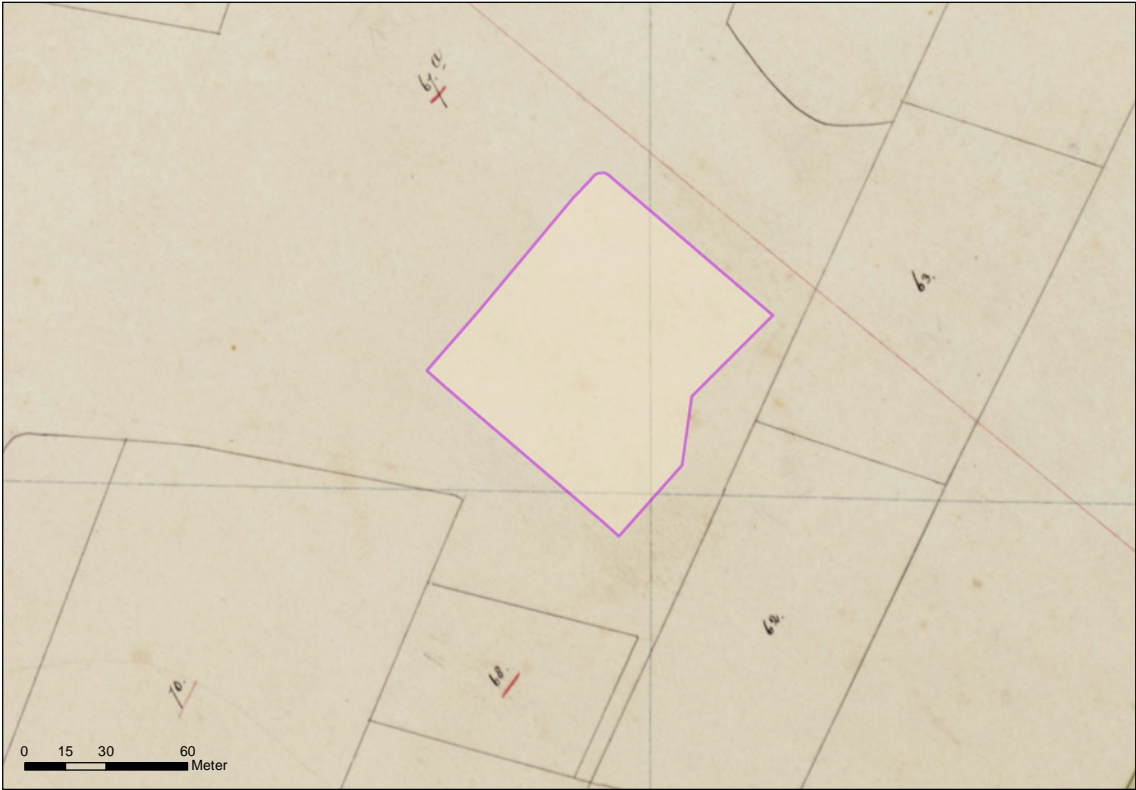
Aan de hand van de stijl van de ciborie wordt in 1475-1550 gedateerd. De 12 fragmenten van de ciborie zijn opgenomen in de collectie van het Noord-Brabants Museum (<http://collectie.hetnoordbrabantsmuseum.nl/Details/collect/2259>).

Op een zeer betrouwbare kaart van het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 staat echter een kapel afgebeeld die dicht bij Oud Deuteren ligt. Ongeveer op de plaats waar nu nog een terp herkenbaar is ten zuiden van de Vlijmenseweg (in het volkstuintencomplex). De exacte plaats van de kapel blijft dus onduidelijk. Het is ook niet aangetoond dat de verhoging waar de schans op is aangelegd is gebruikt als terp.

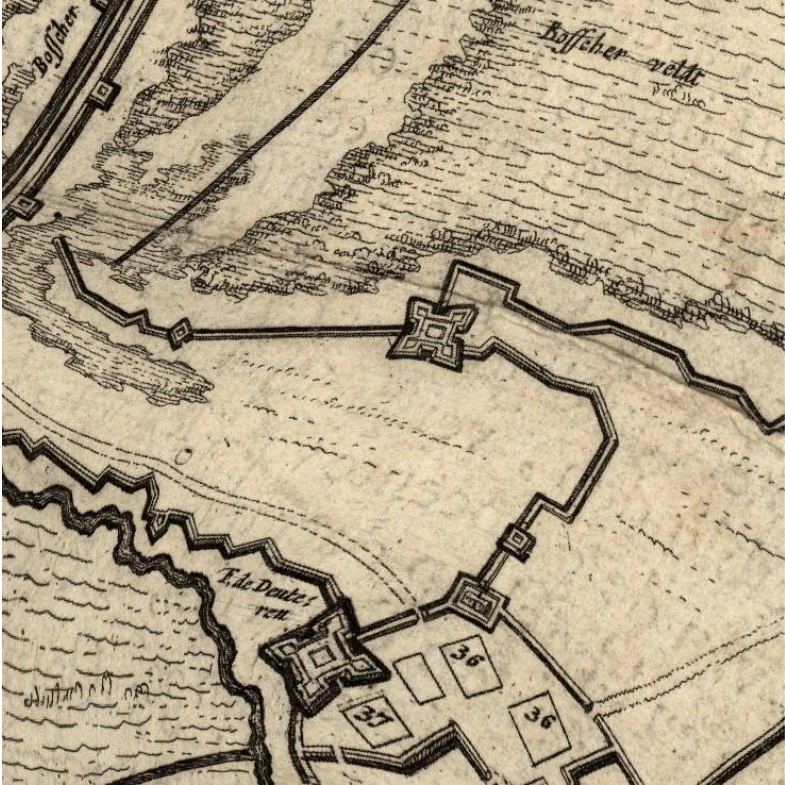
Bouwhistorische gegevens

Zie archeologische gegevens.

Beeldmateriaal

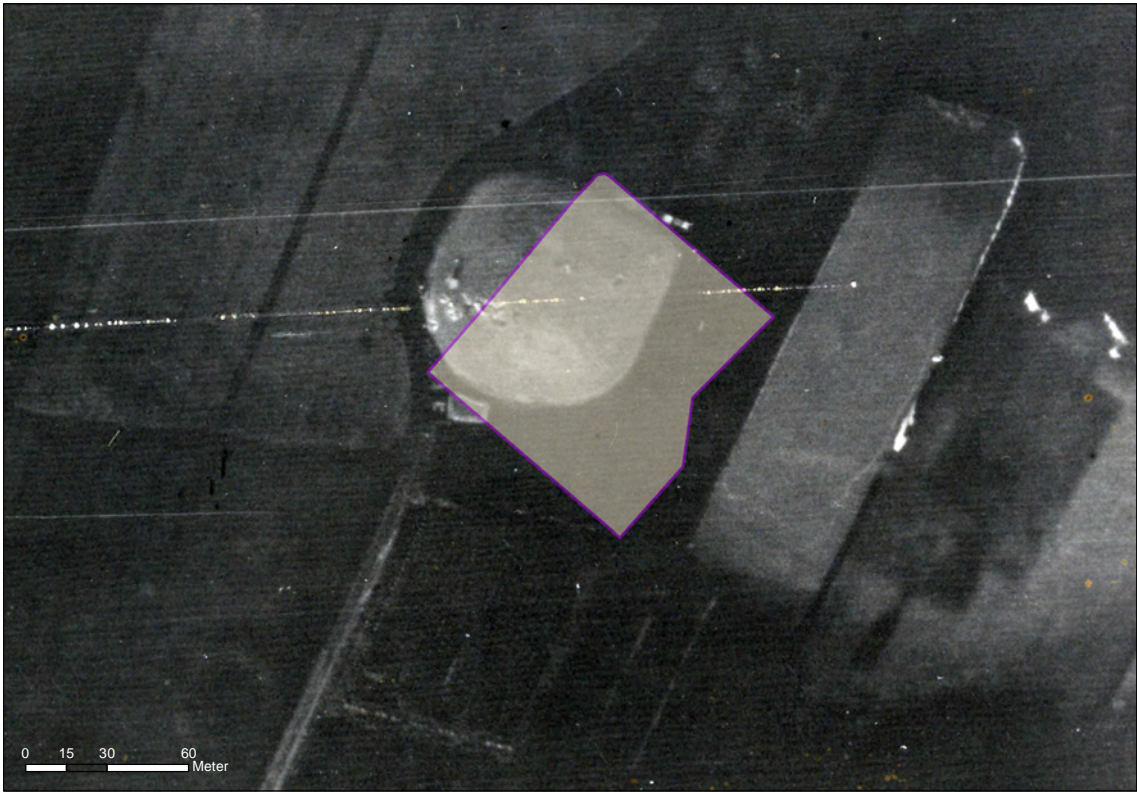

Bron: kadastrale minuut 1832 in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

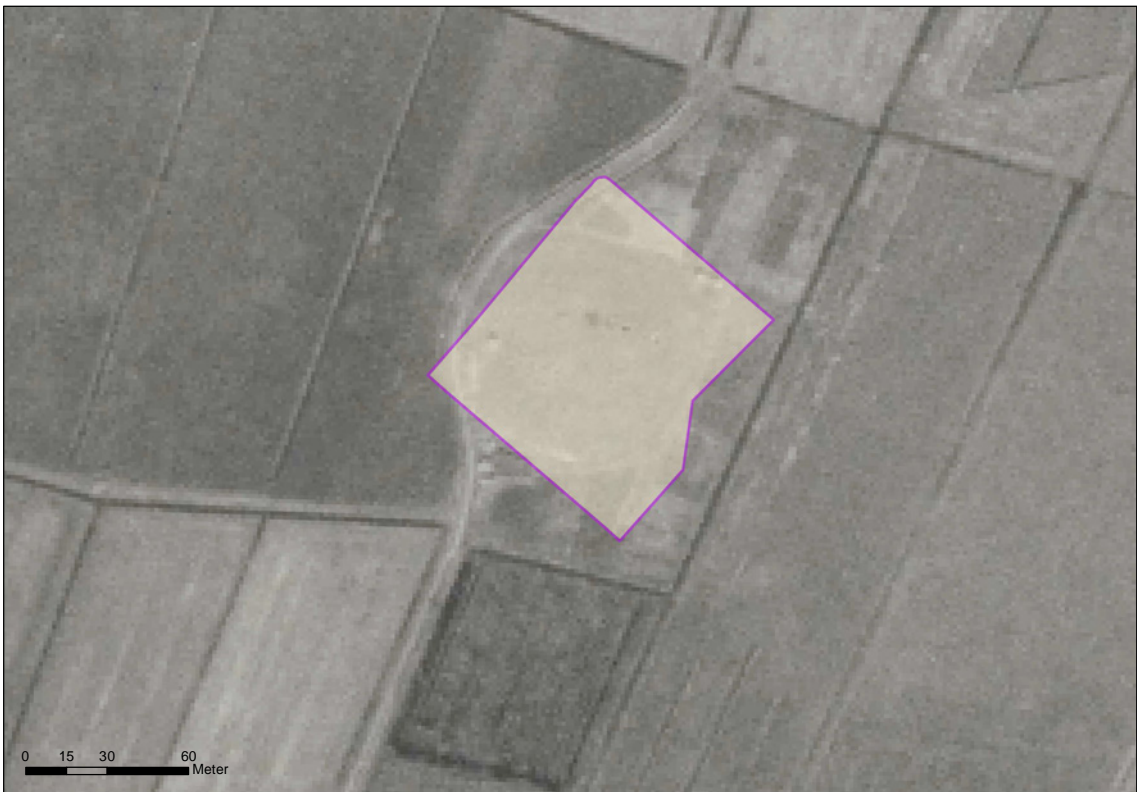

Expugnatio, 1629 (Collectie Rijksmuseum)

Luchtfoto 23 december 1944

Luchtfoto 1944-1945

Ontwerptekening inrichting park

Verstoringsen

Op de locatie van de Helftheuvel is de historische schans uit 1629 voor de helft gereconstrueerd. Hiervoor is het terrein een aantal meters opgehoogd. De inrichting, naar een ontwerp van landschapsarchitect Martien van Osch, bestaat uit een speelplek en een parkje. Boven op de schans is met een zitrand rondom een verdieping een 'terreplein' aangelegd waardoor er ruimte is voor kleine evenementen. De schans wordt ecologisch beheerd.

Naar verwachting hebben de reconstructie van de schans en de aanleg van het parkje niet voor verstoring van de archeologische resten gezorgd.

Veldbezoek

Veldbezoek heeft plaatsgevonden op 9 oktober 2020. Daarbij is geconstateerd dat er aan de oostzijde van de helftheuvel erosie plaats vindt (zie laatste foto veldbezoek).

Situatie tijdens veldbezoek. (foto: Ronald van Genabeek)

Risico op degradatie

De Helftheuvel is ingericht als 'hangplek' en speeltuin en wordt daardoor intensief gebruikt. Op de plekken waar de grasmat door de intensieve betreding dunner wordt, treedt erosie op. Deze erosie treedt vooral op na zware regenbuien (zie foto hierboven). Afhankelijk van de dikte van het opgebrachte pakket grond zullen vroeg of laat de archeologische resten aangetast worden.

Literatuur

Boshoven, E. H. en R.J.M. van Genabeek, 2008: 's-Hertogenbosch Archeologische verwachtingskaart (Baac rapport 05.080), 's-Hertogenbosch. Pag. 49-51.

Willems, J.M.J., 2011: 's-Hertogenbosch Cultuurhistorische inventarisatie. Definitief onderzoek (Baac rapport C-07.0196 / B-10.0139), 's-Hertogenbosch. Pag. 110-111.

INTERPRETATIE

Wat:

- De beschrijving uit de 19^e eeuw van Hermans vermeldt een zoo hoge heuvel, dat bij het hoge water in Januarij 1861 nog wel 1,5 el droog bleef. Ook op basis van de luchtfoto's uit 1944-1945 is een duidelijke verhoging te zien. Een schansstructuur is echter niet te herkennen op de foto's.
- Het is zeker dat er nog archeologische waarden van de schans aanwezig zijn. Wat de aard van deze sporen is, is niet met zekerheid te stellen maar te denken valt aan afvalkuilen, mogelijke waterputjes e.d. Mogelijk zijn de begeleidende sloten rond de schans nog bewaard gebleven. In de sloten (en mogelijke afvalkuilen, waterputten) zijn ook materiële resten te verwachten, te denken valt hier aan aardwerk, metaal en mogelijk organische materialen als bot, leer en hout.
- Met name in diepe grondlagen, greppels en waterlopen en waterputten kunnen kwetsbare vondstmaterialen verwacht worden.
- Mogelijk zijn in de verhoging nog resten van een terp met kapel aanwezig.

Waar:

- De resten van de heuvel zijn in het kader van de reconstructie van een deel van de schans afgedekt met grond.
- De begrenzing van het monument betreft de resten van de Helftheuvel: deze omvat het gereconstrueerde deel van de schans met aan alle zijden een strook grond eromheen.

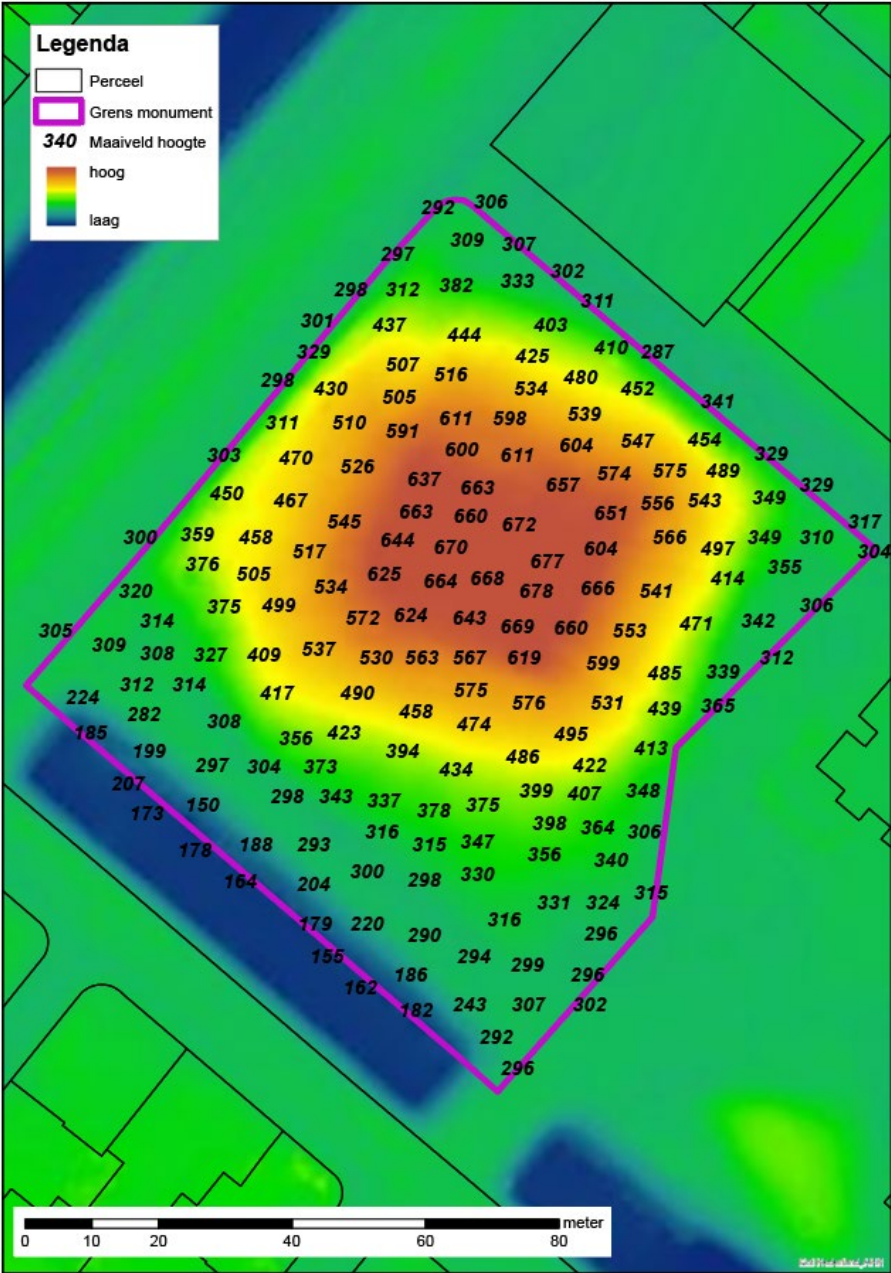
WAARDERING

Conform de KNA-systematiek.

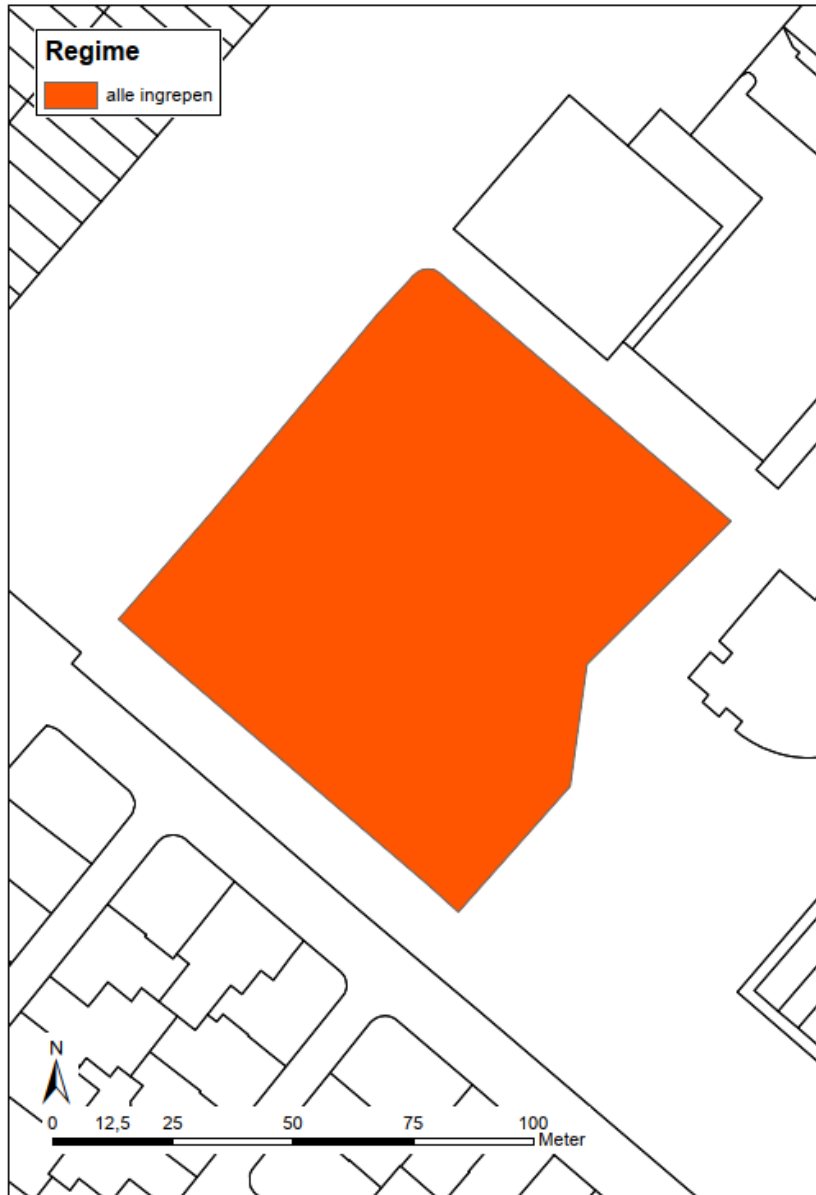
Waarden	Criteria	Waardering	Onderbouwing
Beleving	schoonheid	ja	De resten van de schans zijn deels gereconstrueerd en in gebruik als speeltuin en parkje.
	herinneringswaarde	ja	De schans herinnert aan het beleg van 1629.
Fysieke kwaliteit	gaafheid	2 tot 3	Gaafheid scoort gemiddeld tot hoog. Hoog geldt voor de resten heuvel die nog grotendeels gaaf in de ondergrond aanwezig zijn. De score gemiddeld geldt voor de sporen van de wallen die waarschijnlijk grotendeels zijn verdwenen. Mogelijk zijn nog beperkte sporen op het terreplein aanwezig.
	conservering	3	Artefacten (aardewerk) en muurwerk zal goed bewaard zijn gebleven. Dit geldt eveneens voor organische resten die waarschijnlijk in de sloten ook goed bewaard zijn gebleven.
Inhoudelijke kwaliteit	zeldzaamheid	3	Zeldzaamheid scoort hoog omdat de meeste schansen van de linie van 1629 thans in stedelijk gebied liggen en door bouwactiviteiten grotendeels verstoord zijn. De linie als geheel scoort ook hoog op zeldzaamheid.
	informatiewaarde	3	Informatiewaarde scoort hoog omdat dit één van de weinige onbebouwde schansen is waarvan de ondergrond nog niet verstoord is.
	ensemblewaarde	2	De schans maakt deel uit van de linie van 1629. Als zodanig is dit een element dat het geheel van de linie versterkt. In de nabijheid ligt de schans van Deuteren nog in een landschappelijke setting dat overeenkomt met de landschappelijke situatie in de 17 ^{de} eeuw.
	representativiteit	2	De schans, als onderdeel van de linie, is van groot belang voor de geschiedenis van de stad 's-Hertogenbosch. Het beleg van Frederik Hendrik in 1629 is een belangrijke ommekeer geweest in de 80-jarige oorlog. Vergelijkbare linies waarvan nog restanten bewaard zijn bevinden zich in Breda en Groenlo.

SOM1022 Helftheuvel

Maaiveldhoogtes

Begrenzing monument en geldend regime

Binnen het monument is één vrijstellingsregime van toepassing

- Binnen het gehele monument is voor alle ingrepen vanaf het maaiveld (zie maaiveldhoogtekaartje) waarbij de ondergrond wordt geroerd of grond wordt opgebracht een omgevingsvergunning noodzakelijk. Tot de vergunningplichtige ingrepen horen alle graafwerkzaamheden waaronder: ophogen, dempen van waterlopen, egaliseren, ploegen, afgraven van grond, planten van bomen, uitfrezen van stobben en uitgraven van watergangen. Deze opsomming is niet uitputtend. Het schonen van watergangen en maaien is niet vergunningplichtig mits de ondergrond en de waterbodem niet worden geroerd. Het graven in recent opgebrachte grond ten behoeve van de reconstructie van de schans is vergunningsvrij.